

Трансформація відносин власності на землю в аграрному секторі економіки

Мета статті - обґрунтувати закономірності трансформації відносин власності на землю в аграрному секторі економіки на основі дослідження еволюції земельних відносин.

Методика дослідження. Використано методи: монографічний, діалектичний, наукової абстракції, історико-логічний, системно-структурний і статистичні.

Результати дослідження. Встановлено, що відносини власності на землю слід розглядати як такі, що розвиваються на основі дії економічного закону відповідності виробничих відносин характеру і рівню розвитку продуктивних сил. Показано, що відносини власності на землю визначають соціально-економічний стан суб'єктів земельних відносин у суспільстві та мотивацію до праці, які передусім зумовлюють виробництво і розподіл додаткового продукту. Доведено, що домінування відносин власності чи землекористування відбувається під впливом принципових ознак продуктивних сил. Це означає, що в сучасних умовах в Україні першочерговим має бути не введення купівлі-продажу землі, а запровадження механізму реалізації орендних відносин, який би оптимально враховував інтереси власників землі, орендарів і суспільства як у цілому, так і на рівні місцевих громад.

Елементи наукової новизни. Обґрунтовано закономірності трансформації земельних відносин під впливом розвитку продуктивних сил. Визначено, що в доіндустріальну епоху сільськогосподарська діяльність і соціальний статус суб'єктів земельних відносин характеризуються відносинами власності з правом усіх правомочностей - володіння, користування та розпорядження, а із запровадженням машинного виробництва й інформаційних технологій істотним є землекористування, яке може забезпечити високий рівень розвитку аграрного сектору економіки за умов застосування регульованих норм достатньої підтримки з боку держави.

Практична значущість. Встановлення закономірностей трансформації відносин власності на землю конкретизує теоретико-методологічні основи розвитку земельних відносин. Зокрема, врахування змін у трансформації відносин власності на землю забезпечить належне наукове обґрунтування впровадження в Україні ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Рис.: 1. Бібліогр.: 36.

Ключові слова: відносини власності на землю, трансформація, доіндустріальний період, індустріальне та постіндустріальне суспільство, землекористування, суб'єкти земельних відносин, землевласники, орендарі.

Сапич Вадим Іванович - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, Сумський національний аграрний університет (м. Суми, вул. Герасима Кондратьєва, 160)
E-mail: sapichvadim@gmail.com

Постановка проблеми. Результативність розвитку аграрного сектору економіки значною мірою окреслюється станом земельних відносин. Запровадження відносин приватної власності на землю і формування сільськогосподарських підприємств ринкового типу на початку 2000-х рр. дало змогу подолати довготривалу кризу аграрного виробництва. Проте в подальший період не було забезпечено реалізації потенціалу відносин приватної власності. У країні не відбулося суттєвого зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції і підвищення ефективності використання сільськогосподарських угідь. У 2016 р. виробництво сільськогосподарської продукції в Україні у всіх категоріях господарств порівняно з 1990 р. становило 93,8%, у тому числі сіль-

ськогосподарських підприємств - 76,2%, господарств населення - 134,9%. Однак протягом останніх десяти років істотного приросту виробництва у цій категорії господарств не спостерігається [25]. Це свідчить про те, що коливання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції і рівнів його рентабельності залежать не лише від організаційних, а й від природно-кліматичних умов та обмеженості фінансових ресурсів у сільськогосподарських товаровиробників. Реформування відносин власності на землю не сприяло запровадженню економічних механізмів, які б стали запобіжником негативних тенденцій, зокрема, погіршення родючості ґрунтів, їх надмірної розораності, недотримання сівозмін, нераціональної концентрації земельних ресурсів окремими суб'єктами господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні основи розвитку відносин власності на землю і земельної ренти, як форми їх реалізації, було закладено класиками економічної теорії – В. Петті [19], Ф. Кене [10], А. Тюрго [30], А. Смітом [22], Д. Рікардо [20], Й. Тюненом [29], К. Марксом [15], М.І. Туган-Барановським [28], А. Маршаллом [16] та ін. Теоретичним та практичним проблемам реформування земельних відносин в Україні присвятили свої роботи такі вчені, як Л.М. Бойко [3], П.І. Гайдуцький [4], Д.С. Добряк [6], О.І. Гуроров [5], Ю.О. Лупенко [12], А.Г. Мартин [6], В.Я. Месель-Веселяк [27], П.Т. Саблук [21; 27], М.М. Федоров [27; 31], О.В. Ходаківська [12], А.Д. Юрченко [35], В.В. Юрчишин [36] та ін. Завдяки науковим розробкам вітчизняних економістів-аграрників в Україні сформовано механізм залучення земельних ресурсів у сільськогосподарський оборот на ринкових засадах. Проте чимало аспектів досліджуваної проблеми, зокрема запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, вдосконалення орендних відносин, застосування важелів державної підтримки сучасних землевласників і землекористувачів, тривалий час залишаються дискусійними, що стримує їх системне втілення у практичну діяльність.

Подальшої розробки теоретичних положень і практичних рекомендацій вимагає вдосконалення відносин власності на землю з урахуванням всіх правомочностей – володіння, користування і розпорядження.

Мета статті – обґрунтувати закономірності трансформації відносин власності на землю в аграрному секторі економіки на основі дослідження еволюції земельних відносин.

Виклад основних результатів дослідження. Розвиток відносин власності розглядається як реалізація їх потенціалу в єдності трьох процесів, а саме:

реформування відносин власності – зміни форм власності під впливом об'єктивних вимог подальшого розвитку продуктивних сил і потреби розв'язання соціально-економічних суперечностей, які виникли у суспільстві й стали чинником уповільнення його прогресу;

трансформації відносин власності – структурних перетворень, посиленні ролі сформованих укладів та організаційно-правових форм господарювання, зміни їх цільової

спрямованості, нових тенденцій, розпорядження і користування у межах існуючих форм власності;

вдосконалення відносин власності – запровадженні економічних заходів, які дають змогу реалізувати потенціал наявних форм власності.

Потенціал відносин власності у широкому розумінні – це їх здатність впливати на розвиток продуктивних сил для досягнення мети суб'єктів цих відносин. Потенціал відносин земельної власності можна визначити як їх спроможність забезпечувати підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь для втілення у життя економічних інтересів землевласників, землекористувачів, місцевої громади і суспільства в цілому.

Відносини власності на землю слід розглядати як такі, що розвиваються на основі дії економічного закону відповідності виробничих відносин характеру і рівню розвитку продуктивних сил [14]. В умовах директивно-планової економіки однією з головних причин невирішення продовольчої проблеми була монополія державної власності на землю. Відмежованість селян від основного засобу виробництва – землі – суттєво послаблювала їх мотивацію до ефективної праці. Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10 листопада 1994 року сільськогосподарські угіддя надавались у власність тим, хто їх обробляв, спочатку у колективну, а потім способом паювання – у приватну власність, усунувши наявне протиріччя між задекларованою за радянських часів нормою про землю як надбання народу [11] і фактичним її відчуженням від безпосереднього виробника.

Проте запровадження відносин приватної власності на землю не призвело до очікуваного збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва. Так, лише у 2013 р. вихід валової продукції сільського господарства з одиниці земельної площі у середньому за всіма категоріями господарств України перевищив рівень 1990 р. Водночас у господарствах населення спостерігається зниження рівня виробництва. Якщо у 1990 р. вихід валової продукції сільського господарства з 1 га сільськогосподарських угідь дорівнював 31327 грн, то у 2016 р. – лише 6973 грн, тобто упродовж цього періоду відбулося зниження рівня ефективності вико-

ристання сільськогосподарських угідь у господарствах населення у 4,5 раза [24].

Така негативна тенденція спостерігається у категорії господарств, де відносини приватної власності на землю та інші засоби виробництва фактично сформувалися задовго до 1990 р. Зміна форми власності має супроводжуватися структурними перетвореннями у відносинах власності, створенням рівних умов для усіх організаційно-правових форм господарювання, а також задіянням важелів державної підтримки, які б дали змогу реалізувати потенціал відносин власності кожному суб'єктові господарської діяльності. Впровадження приватної власності вимагає постійного врахування стану економічного середовища.

Відносини власності є невід'ємною складовою виробничих відносин. Для розуміння еволюції відносин власності на землю потрібно розглядати їх як ключовий елемент у системі виробничих відносин, які згідно із законом відповідності [14] змінюються під

впливом розвитку продуктивних сил. За К. Марксом, продуктивні сили відіграють визначальну роль у становленні виробничих відносин, проте останні теж можуть впливати на розвиток продуктивних сил, прискорюючи або гальмуючи його.

Відносини власності на землю визначають соціально-економічний стан суб'єктів земельних відносин у суспільстві та мотивацію до праці, які зумовлюють виробництво і розподіл додаткового продукту (рис. 1). Важливою ознакою відносин власності на землю є характер її обігу, тобто порядок переходу прав власності на земельні ділянки. Отримано землю у власність безоплатно, придбано за договором купівлі-продажу, прийнято у спадщину чи землекористування на умовах договору оренди - все це по-різному впливає на ефективність сільськогосподарського виробництва і, відповідно, створення й подальший розподіл додаткового продукту.

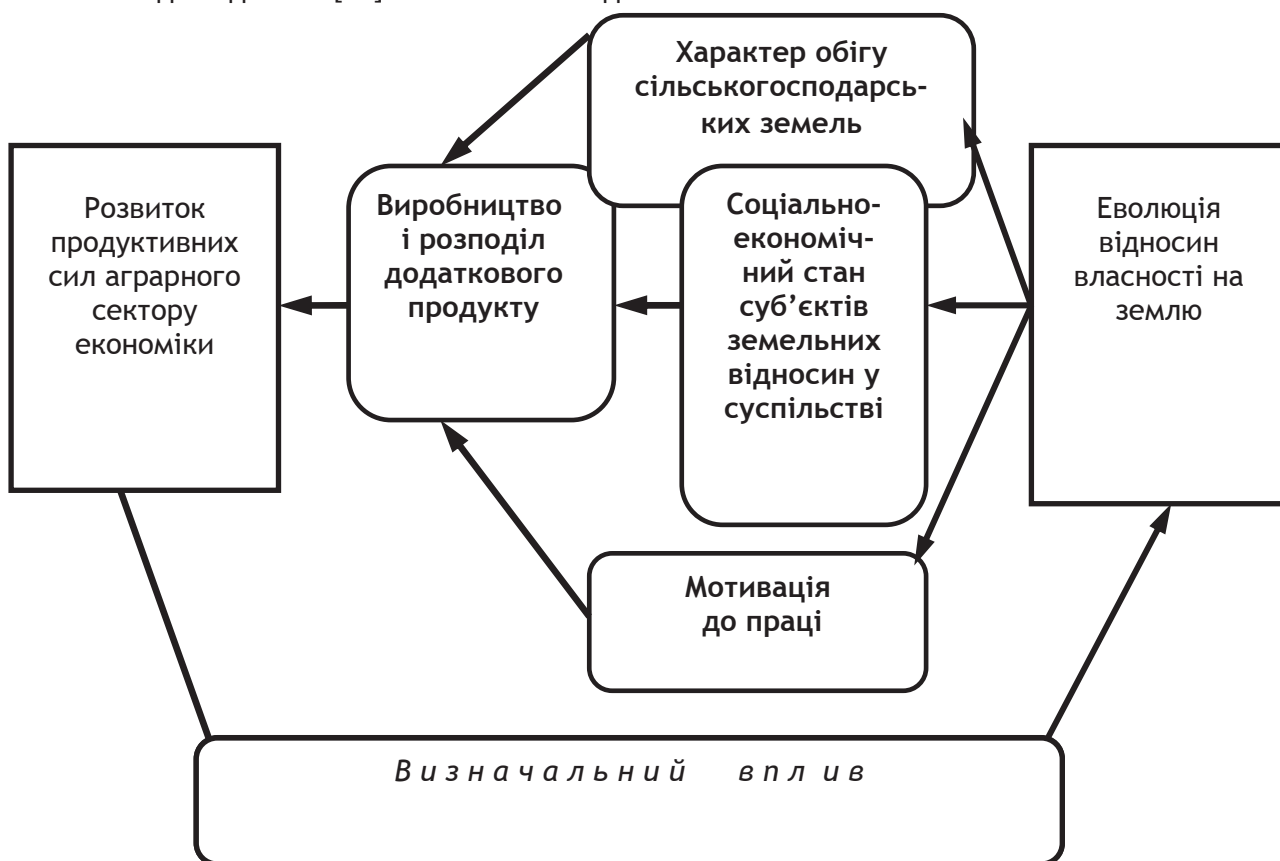

Рис. 1. Еволюція відносин власності на землю в аграрному секторі економіки

Джерело: Власна розробка.

У докапіталістичний період земля перебувала у власності в позаринковий спосіб. Головною економічною ознакою феодалізму

було панування великої земельної власності феодалів.

Панівним в епоху феодалізму було натуральне господарство, якому не притаманна

будь-яка конкуренція. Перебуваючи у фізичній залежності від феодалів, селяни не мали дієвої мотивації до праці. Перехід прав власності на землю у позаринковий спосіб не гарантував, що вона потрапить до ефективних землекористувачів. Такі обставини стримували розвиток продуктивних сил, що мало призвести до змін у виробничих відносинах.

Поширення товарно-грошових відносин істотно підвищувало можливості багатіїв отримувати більше матеріальних благ. Тому неминучим стало запровадження оренди, купівлі-продажу і застави землі. Залучення землі до сільськогосподарського обороту на ринкових засадах сприяло підвищенню продуктивності праці і, відповідно, збільшенню додаткового продукту. Від загального обсягу створеного додаткового продукту та його частки, яка спрямовується на розширене виробництво, залежить розвиток продуктивних сил. Таким чином відбувається зворотна дія відносин власності на землю, на виробничий потенціал аграрного сектору економіки.

На основі принципових змін у засобах виробництва і ролі людини в цьому процесі вчені визначили в історії людської цивілізації такі етапи, як доіндустріальний (аграрний, сільськогосподарський), індустріальний та постіндустріальний. На кожному із названих цивілізаційних етапів відбувалися суттєві зміни у виробничих відносинах і відносинах власності.

У доіндустріальну епоху основною формою багатства і головним засобом виробництва була земля [8]. У цей період для обробки землі селяни використовували примітивні знаряддя і тяглову силу тварин. За таких умов затрати фізичної праці, якість землі та природно-кліматичні умови відігравали важливу роль у формуванні результатів сільськогосподарського виробництва. У відносинах власності на землю головним було те, кому належить земля, тобто відносини власності. Як власники землі рабовласники і феодали на основі фізичного примусу рабів і кріпаків вели господарювання у своїх маєтках і привласнювали результати їхньої праці як стосовно додаткового продукту, так і значною мірою – необхідного. Після скасування кріпацтва земля переважно стає власністю селян і сільських общин [18]. Можливість самостійно працювати на своїй землі, бо селяни стають власниками результа-

тів своєї праці, а приватна власність на землю є для них достатнім мотивом для ефективної праці. Таким чином, домінування фізичної праці у доіндустріальну епоху надає визначального значення відносинам власності.

Для індустріальної епохи характерним є масове застосування системи машин і впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу [7]. Машинне виробництво перетворює товарне виробництво на панівне, капіталістичне. Створені людиною механічні засоби виробництва у вигляді капіталу стають основним чинником, який визначає результати виробничої діяльності. Продуктивність праці селян виявляється не за їхніми фізичними здібностями і використанням тягової сили тварин, а залученням енергетичних потужностей. Так, сільськогосподарські підприємства України за 1928–1968 рр., які можна вважати початковим періодом індустріалізації, збільшили споживання електроенергії у 802 рази [17]. Індустріалізація через впровадження інтенсивних технологій послаблює роль таких вирішальних у доіндустріальний період властивостей землі, як площа, природна родючість, структурні властивості ґрунту та місцезональність. Земельні ресурси перетворюються в один із засобів виробництва поряд із засобами механізації і автоматизації, а також технологіями. Використання інновацій у сільськогосподарському виробництві надає другорядного значення якості ґрунтів і природно-кліматичним умовам. Переконаливим прикладом є аграрний сектор Нідерландів. Завдяки високоякісним технологіям, зокрема, енергоефективним теплицям, системам точного землеробства (з використанням GPS і дронів), які підвищують стійкість культур до кліматичних змін і хвороб. Нідерланди посіли друге місце у світі як експортер сільськогосподарської продукції після США, залишивши позаду такі країни з потужним агробізнесом, як Німеччина, Бразилія і Китай [13].

В індустріальну епоху результати сільськогосподарського виробництва характеризуються не тим, хто є власником землі, обробляє землю власник чи орендар, а тим, яким є рівень механізації виробничих процесів, наскільки широко застосовуються хімічні засоби, меліорація, досягнення генетики й селекції тощо.

Головною ознакою постіндустріального суспільства є інноваційність економічного розвитку. У цей період ефективність використання земельних ресурсів ще більшою мірою залежить від можливостей землекористувачів запроваджувати у виробництво досягнення науки і техніки. У такому разі все більше землі зосереджується не у власників, а в орендарів. Якщо у 1976 р. в США повноправні власники землі становили 62% від усіх фермерів країни [32], то у 1997 р. серед дрібних фермерів їх було 60, а великих - 55% [1]. Проте у США нині повноправним власникам належить лише 1/3 фермерських земель [23]. У сільському господарстві США оренда землі стає делалі більш поширеною. Переважно землю орендують великі фермерські господарства з чітко визначеною спеціалізацією, у яких обсяг річного валового доходу перевищує 100 тис. дол. США [1].

За даними 2015 р. частка орендованих сільськогосподарських угідь в європейських країнах сягала 62%, а в Україні - 97% [26]. Зростаюче залучення земель на умовах оренди пояснюється тим, що можливості впровадження у сільськогосподарське виробництво інновацій більшою мірою залежать не від власника землі, а від того, хто здійснює її господарське використання.

Відносини власності реалізуються у певному соціально-економічному середовищі, яке передусім характеризується діяльністю держави. У доіндустріальну епоху економічна роль держави обмежувалася справлянням податків, механізм вільної конкуренції забезпечував нормальні умови господарської діяльності. Оскільки основні матеріальні і фінансові ресурси були зосереджені у землевласників, а земельний податок був головним джерелом коштів для покриття державних видатків, то власники землі мали у суспільстві високий соціальний статус. Індустріалізація супроводжується зміною функцій держави. З 30-х рр. ХХ ст. у США держава починає регулювати умови сільськогосподарської діяльності [1]. У подальші роки інструментарій державного регулювання аграрного сектору економіки, включаючи земельні відносини, застосовується всіма країнами, що досягли високого рівня розвитку. Нині земельний податок не має суттєвого значення для фінансового стану держави, у багатьох країнах його кошти перераховуються до місцевих бюджетів. У сучас-

них умовах держава запроваджує систему фінансових та інших інструментів і заходів щодо підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Досвід провідних країн світу переконує, що аграрний сектор економіки досягає високого рівня розвитку і стає конкурентоспроможним на світовому ринку саме завдяки дієвій підтримці вітчизняних товаровиробників з боку держави й урегульованості земельних відносин.

Роль правомочностей відносин власності змінюється залежно від розвитку засобів виробництва, які безпосередньо використовуює працівник. У доіндустріальну епоху людська праця і тяглова сила тварин не були лімітуючими чинниками виробництва, і кожний власник незалежно від площі своєї землі був здатний забезпечити її належне використання.

Застосування сільськогосподарських машин та запровадження індустріальних технологій вимагають суттєвих фінансових ресурсів і розширення площ для обробітки. Можливості інвестицій в аграрний сектор економіки і концентрації сільськогосподарських угідь визначаються політикою державного регулювання. Наявність лише земельного наділу не є достатньою умовою для ведення сільськогосподарського виробництва. Яким чином використовується земля - саме це стає важливим для реалізації відносин власності на землю. Тобто домінування відносин власності в цілому чи окремих їх правомочностей - володіння, користування і розпорядження - відбувається під впливом принципів ознак продуктивних сил і набуває сталого, причинно зумовленого зв'язку (рис. 2). Із застосуванням машинного виробництва та інформаційних технологій вирішальним є землекористування, яке може забезпечити високий рівень розвитку аграрного сектору економіки за умов запровадження регулювальних норм і достатньої підтримки з боку держави.

Тобто сутність трансформації відносин власності на землю полягає в тому, що в доіндустріальний період головним суб'єктом земельних відносин був землевласник, а в індустріальному і постіндустріальному суспільстві - переважно землекористувач. Свого часу К. Маркс зазначав, що «землевласники всюди роблять значний, в Англії навіть переважний вплив на законодавство» [15, с. 155]. Вибірче законодавство до австрійського парламенту у 1848-1918 рр. передба-

чало, що 3/4 верхньої палати (150 членів із 200) вибирали великі землевласники, і лише 50 членів призначалися пожиттєво цісарем з числа принців Габсбурзької династії та «заслужених» громадян [2]. Починаючи з кінця XVIII ст. в Англії з поширенням товарно-грошових відносин та інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва лорди-землевласники, як правило, не займалися господарською діяльністю, а здавали зе-

млю в оренду [9]. У 1791-1846 рр. землевласники, маючи абсолютне домінування в обох палатах англійського парламенту, прийняли хлібні закони, які призвели до значного подорожчання хліба й відповідного підвищення вартості землі та земельної ренти, що суттєво посилило їх політичну могутність. З кінця XVIII і до середини XIX ст. аналогічні хлібні закони діяли у Франції, Німеччині, США та інших країнах [34].

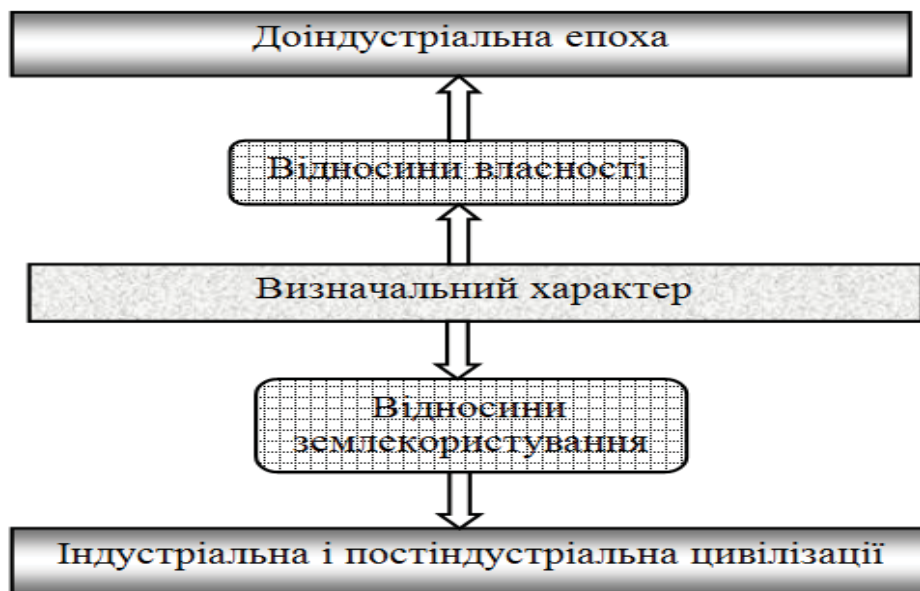

Рис. 2. Трансформація відносин власності на землю

Джерело: Власна розробка.

Висновки. Відносини власності на землю зможуть реально забезпечити піднесення аграрного сектору економіки, якщо їх реформування буде ґрунтуватися на певних методологічних засадах. Еволюція відносин власності на землю вказує на те, що зміна форми власності на неї повинна мати з боку держави певний економіко-правовий супровід, який спроможний підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва і змінити на краще стан людей, які працюють на землі. У сучасних умовах для аграрного сектору економіки України надто актуальним є визначення науково обґрунтованих норм землекористування і створення для селян сприятливих умов господарювання, а не введення ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Для того щоб перейти до купівлі-продажу землі, необхідно запровадити механізм реалізації орендних відносин, який би оптимально враховував інтереси власників землі, орендарів і суспільства як у цілому, так і на рівні місцевих громад. Дотримання прав власно-

сті на землю має стати неухильною нормою. Держава має створити умови, які б надавали рівні можливості для землекористування усіх організаційно-правових форм господарювання. Той, хто безпосередньо обробляє землю, повинен мати як мінімум однакові умови для відтворення свого ресурсного потенціалу разом з іншими суб'єктами агробізнесу. А враховуючи, що сільськогосподарське виробництво залежить від природно-кліматичних чинників, для селян слід сформувати краще соціально-економічне середовище ведення бізнесу. Провідним у вирішенні даної проблеми є забезпечення еквівалентності обміну на всіх етапах руху створеної вартості від поля до кінцевого споживача. У практиці землекористування має бути забезпечено використання сільськогосподарських земель не лише як чинника отримання максимального прибутку, але і як однієї із найважливіших складових довілля, яка визначає умови нашої життєдіяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрный сектор США в начале XXI века: сб. тр. сектора аграрных проблем США и Канады ИСКРАН. Т. 1 / под ред. Б. А. Чернякова. Москва : Институт США и Канады Российской академии наук, 2008. 406 с.
2. Баран А. В. Виборче законодавство Австрійської (Австро-Угорської) монархії (1848-1918 рр.). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. URL : http://lsej.org.ua/4_2014/13.pdf. (дата звернення: 03.03.2018).
3. Бойко Л. М. Регулювання земельних відносин у сільському господарстві : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2011. 316 с.
4. Гайдучський П. І. Земля: власність, оренда, рента: монографія. Київ: Урожай, 1994. 184 с.
5. Гуторов О. І. Проблеми сталого землекористування у сільському господарстві: теорія, методологія, практика: монографія. Харків: «Едена», 2010. 405 с.
6. Добряк Д. С., Мартин А. Г. Теоретичні засади функціонування ринку земель як складової суспільно-економічних відносин. *Землеустрій і кадастр*. 2010. № 4. С. 3-8.
7. Економічна енциклопедія: у 3 т. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К. : Видавничий центр «Академія», 2000. Т. 1. 864 с.
8. История мировой экономики: учебник / под ред. Г. Б. Поляка, А. Н. Марковой. Москва : ЮНИТИ, 2001. 727 с.
9. Історія економіки та економічної думки : навч. посіб. / [С. В. Степаненко, С. Н. Антонюк, В. М. Фещенко, Н. О. Тимочко] ; за ред. С. В. Степаненка. Київ : КНЕУ, 2010. 743 с.
10. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения. Москва : Издательство социально-экономической литературы («Соцэкгиз»), 1960. 551 с.
11. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Москва : Юрид. лит., 1983. 48 с.
12. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Трансформація земельних відносин у сільському господарстві: аналітичний огляд. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 50 с.
13. Малиновський Б. Нідерланды встановили рекорд з експорту АПК-інновацій. Пропозиція. 23.01.2017. URL : <http://propozitsiya.com/ua/niderlandy-vstanovyly-rekord-z-eksportu-apk-innovaciy> (дата звернення: 03.03.2018).
14. Маркс К., Энгельс Ф. К критике политической экономии. Предисловие. Избранные сочинения. В 9-ти т. Москва: Политиздат, 1986. Т. 4. XXII, 681 с.
15. Маркс К., Энгельс Ф. Капитал. Критика политической экономии. Книга III. Процесс капиталистического производства, взятый в целом. Избранные сочинения. В 9-ти т. Москва : Политиздат, 1988. Т. 9. Ч. 2. IV, 506 с.
16. Маршалл А. Принципы политической экономии / пер. с англ. В. И. Бомкина, В. Т. Рысина. Москва , Прогресс, 1984. Т. III. 351 с.
17. Народне господарство Української РСР в 1968 році: стат. збірник. Київ: «Статистика», 1969. 609 с.
18. Панченко П. П., Мельник Ю. Ф., Вергунов В. А. Аграрна історія України : навч. посібник. Київ : ВЦ «Просвіта», 2007. 532 с.
19. Петти В. Трактат о налогах и сборах. *Verbum sapienti - слово мудрым. Разное о налогах*. Москва : Ос-89, 1997. 112 с.
20. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения: Соч. в 3-х т. Москва , 1955. Т. 1. 347 с.
21. Саблук П. Т. Розвиток земельних відносин в Україні : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2006. 396 с.
22. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / пер. О. Васильєва, М. Межевікіної, А. Маліцького; наук. ред. Є. Литвин. Київ : Port-Royal, 2001. - 593 с.
23. Сполучені Штати Америки. Сільське господарство. URL : <http://gospodarstva.com/spolucheni-shtati-ameriki/> (дата звернення: 03.03.2018).
24. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2012 рік / за ред. Н. С. Власенко. Київ : Держстат, 2013. 402 с.

References

1. Chernjakov, B.A. (Ed.) (2008). *Agrarnyj sektor SShA v nachale XXI veka: sbornik trudov sektora agrarnih problem SShA i Kanady ISKRAN [Agrarian sector of the USA at the beginning of XXI century: selected works of sector of agrarian problems of the USA and Canada of ISKRAN]*. (Vol. 1). Moskva: Institut SShA i Kanady Rossijskoj akademii nauk [In Russian].
2. Baran, A.V. (2014). *Vyborche zakonodavstvo Avstrijskoyi (Avstro-ugorskoyi) monarxiyi (1848-1918 rr.) [Electoral legislation of the Austrian (Austrian-Hungarian) monarchy (1848-1918)]. Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal, 4*. Retrieved from: http://lsej.org.ua/4_2014/13.pdf [In Ukrainian].
3. Boiko, L.M. (2011). *Regulyuvannya zemelnykh vidnosyn u silskomu gospodarstvi: monografiya [Regulation of land relations in agriculture: monograph]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
4. Gajduczkij, P.I. (1994). *Zemlya: vlasnist, orenda, renta: monografiya [Land: property, lease, rent: monograph]*. Kyiv: Urozhaj [In Ukrainian].
5. Gutorov, O.I. (2010). *Problemy stalogo zemlekorystuvannya u silskomu gospodarstvi: teoriya, metodologiya, praktyka: monografiya [Problems of permanent land use in agriculture: theory, methodology, practice: monograph]*. Kharkiv: "Edena" [In Ukrainian].
6. Dobryak, D.S., & Martyn, A.G. (2010). *Teoretychni zasady funkcionuvannya rynku zemel yak skladovoyi suspilno-ekonomichnykh vidnosyn [Theoretical principles of functioning of market of land as a constituent of social-economic relations]*. *Zemleustrij i kadastr, 4*, pp. 3-8 [In Ukrainian].
7. Mochernyj, S.V., et al. (Eds.) (2000). *Ekonomichna encyklopediya: u 3 t. [Economic encyclopedia: 3 vols.]*. (Vol. 1). Kyiv: Vydavnychij centr "Akademiya" [In Ukrainian].
8. Poljak, G.B., & Markova, A.N. (Eds.) (2001). *Istorija mirovoj ekonomiki: uchebnik [History of world economy: textbook]*. Moskva: JuNITI [In Russian].
9. Stepanenko, S.V., Antonyuk, S.N., Feshhenko, V.M., & Tymochko, N.O. (2010). *Istorija ekonomiky ta ekonomichnoyi dumky: navch. posib. [History of economy and economics: training manual]*. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
10. Kenje, F. (1960). *Izbrannye ekonomicheskie proizvedeniya [Selected economic works]*. Moskva: Izdatelstvo socialno-ekonomicheskoy literatury ("Socjkgiz") [In Russian].
11. Konstitucija (Osnovnoj Zakon) Sojuza Sovetskikh Socialisticheskikh Respublik. [Constitution (Basic Law) of Union of Soviet Socialist Republics]. (1983). Moskva: Jurid. lit. [In Russian].
12. Lupenko, Yu.O., & Khodakivska, O.V. (2015). *Transformaciya zemelnykh vidnosyn u silskomu gospodarstvi: analitichnyj oglyad [Transformation of the land relations in agriculture: analytical review]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
13. Malynovskij, B. (2017). *Niderlandy vstanovyly rekord z eksportu APK-innovacij [The Netherlands set a record for exporting agribusiness innovations]*. *Propozyciya*. Retrieved from: <http://propozitsiya.com/ua/niderlandy-vstanovyly-rekord-z-eksportu-apk-innovaciy> [In Ukrainian].
14. Marks, K. (1986). *K kritike politicheskoy jekonomii. Predislovie [To the criticism of political economy. Foreword]*. Marks, K., & Jengels, F. *Izbrannye sochineniya*. V 9-ti t. (Vol. 4). Moskva: Politizdat [In Russian].
15. Marks, K. (1988). *Process kapitalisticheskogo proizvodstva, vzjatij v celom [The process of capitalist production, taken as a whole]*. Kapital. *Kritika politicheskoy jekonomii*. - Capital. Criticism of political economy. (Vol. 3). Marks K., & Jengels F. *Izbrannye sochineniya*. V 9-ti t. (Vol. 9, Ch. 2.). Moskva: Politizdat [In Russian].
16. Marshall, A. *Principy politicheskoy ekonomii [Principles of political economy]*. (V.I. Bomkina, & V.T. Rysina, Trans.). Moskva: Progress [In Russian].
17. Narodne gospodarstvo Ukrayinskoyi RSR v 1968 roci: stat. shhorichnyk [National Economy of the Ukrainian SSR in 1968: Stat. yearbook.]. (1969). Kyiv: "Statystyka" [In Ukrainian].
18. Panchenko, P.P., Melnyk, Yu.F., & Vergunov, V.A. (2007). *Agrarna istoriya Ukrayiny: navch. posibnyk. [Agrarian History of Ukraine]*. Kyiv: VCz "Prosvita" [In Ukrainian].
19. Petti, V. (1997). *Traktat o nalogah i sborah. Verbum sapienti - slovo mudrym. Raznoe o nalogah. [A treatise on taxes and fees. Verbum sapienti - the word wise. Miscellaneous about taxes]*. Moskva: Os-89 [In Russian].

25. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2016 рік / відп. за вип. О. М. Прокопенко. Київ : Держстат, 2017. 246 с.
26. Степаненко Т. О. Теоретичні положення обігу земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 65-71.
27. Трансформація земельних відносин до ринкових умов : наукове видання / Саблук П. Т., Федоров М. М., Месель-Веселяк В. Я. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2009. 116 с.
28. Туган-Барановский М. Очерки из новейшей истории политической экономики и социализма. Харьков : Издание Всероссийского Центрального Союза Потребительских Обществ, 1919. 260 с.
29. Тюнен И. Г. Изолированное государство / пер. с нем. Е. А. Торнеус; под ред. А. А. Рыбникова. Москва : Изд-во «Экономическая жизнь», 1926. 326 с.
30. Тюрго А. Р. Избранные экономические произведения. Москва : Соцэкгиз, 1961. 198 с.
31. Федоров М. М. Економічні проблеми земельних відносин у сільському господарстві : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 1998. 263 с.
32. Экономика США: учебное пособие / под ред. В. Ф. Железовой. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1979. 199 с.
33. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия: в 4 томах / гл. ред. А.М. Румянцев. Москва: «Советская энциклопедия», 1979. Т. 3. 624 с.
34. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия: в 4 томах / гл. ред. А. М. Румянцев. Москва : «Советская энциклопедия», 1980. Т. 4. 672 с.
35. Юрченко А. Д. Наукові підходи до формування нової земельної політики. *Землеустрій і кадастр*. 2010. № 3. С. 27-39.
36. Юрчишин В. В., Скупий В. М., Шевченко Л. М. Формування різноукладності на селі : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 1999. 56 с.
20. Rikardo, D. (1955). *Nachala politicheskoy jekonomii i nalogovogo oblozhenija [Beginnings of political economy and taxation]*. (Vol. 1). Moskva [In Russian].
21. Sabluk, P.T. (2006). *Rozvytok zemelnykh vidnosyn v Ukraini: monografiya [The development of land relations in Ukraine: monograph]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
22. Smit, A. (2001). *Dobrobut natsij. Doslidzhennya pro pryrodu ta prychyny dobrobutu natsiy [The welfare of nations. Research on the nature and causes of the welfare of nations]*. Kyiv: Port-Royal [In Ukrainian].
23. Spolucheni Shtati Ameriki. Silske gospodarstvo. [United States of America. Agriculture]. Retrieved from: <http://gospodarstva.com/spolucheni-shtati-ameriki/> [In Ukrainian].
24. Vlasenko, N.S. (Ed.) (2013). *Statystychnyj zbirnyk "Silske gospodarstvo Ukrainy" za 2012 rik [Statistical collection "Agriculture of Ukraine" for 2012]*. Kyiv: Derzhstat [In Ukrainian].
25. Prokopenko, O.M. (Ed.) (2017). *Statystychnyj zbirnyk "Silske gospodarstvo Ukrainy" za 2016 rik [Statistical collection "Agriculture of Ukraine" for 2016]*. Kyiv: Derzhstat [In Ukrainian].
26. Stepanenko, T.O. (2017). *Teoretychni polozhennya obigu zemel silskogospodarskogo pryznachennya [Theoretical provisions for the circulation of agricultural land]*. *Ekonomika APK*, 3, pp. 65-71 [In Ukrainian].
27. Sabluk, P.T., Fedorov, M.M., Mesel-Veselyak, V.Ya., et al. (2009). *Transformaciya zemelnykh vidnosyn do rynkovykh umov: naukove vydannya [Transformation of land relations to market conditions: scientific publication]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
28. Tugan-Baranovskij, M. (1919). *Ocherki iz novejshej istorii politicheskoy jekonomii i socializma [Essays from the latest history of political economy and socialism]*. Harkov: Izdanie Vserossijskogo Centralnogo Sojuza Potrebitejskikh Obshhestv [In Ukrainian].
29. Tjunen, I.G. (1926). *Izolirovannoe gosudarstvo [Isolated State]*. (E.A. Torneus, Trans.). Moskva: Izd-vo "Ekonomicheskaja zhizn" [In Russian].
30. Tjurgjo, A.R. (1961). *Izbrannye jekonomicheskie proizvedenija. [Selected Economic Works]*. Moskva: Socjckgiz [In Russian].
31. Fedorov, M.M. (1998). *Ekonomichni problemy zemelnykh vidnosyn u silskomu gospodarstvi: monografiya [Economic problems of land relations in agriculture: monograph]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
32. Zhelezova, V.F. *Ekonomika SShA: uchebnoe posobie [US economics: training manual]*. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta [In Russian].
33. Rumjancev, A.M. (Ed.) (1979). *Ekonomicheskaja enciklopedija. Politicheskaja ekonomija: v 4 tomah [The economic encyclopedia. Political economy: 4 vols.]*. (Vol. 3). Moskva: "Sovetskaja jenciklopedija" [In Russian].
34. Rumjancev, A.M. (Ed.) (1980). *Ekonomicheskaja enciklopedija. Politicheskaja ekonomija: v 4 tomah [The economic encyclopedia. Political economy: 4 vols.]*. (Vol. 4). Moskva: "Sovetskaja jenciklopedija" [In Russian].
35. Yurchenko, A.D. (2010). *Naukovi pidkhody do formuvannya novoyi zemelnoyi polityky [Scientific approaches to the formation of a new land policy]*. *Zemleustrij i kadastr*, 3, pp. 27-39 [In Ukrainian].
36. Yurchyshyn, V.V., Skupyj, V.M., & Shevchenko, L.M. (1999). *Formuvannya riznoukladnosti na seli: monografiya [Formation of diversity in the countryside: a monograph]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

Sapych V.I. Transformation of land ownership relations in the agrarian sector of economy

The purpose of the article is to substantiate the legality of the transformation of land ownership in the agrarian sector of economy based on the study of the evolution of land relations.

Research methods. During research process the following scientific methods have been used: monographic, dialectical, scientific abstraction, historical and logical, system-structural and statistical methods.

Research results. There has been established that the relations of land ownership should be viewed as developing on the basis of the economic law of conformity of production relations to the nature and level of development of the productive forces. It has been shown that land ownership relations determine the social and economic status of the subjects of land relations in society and motivation for work processes, which in turn determine the production and distribution of surplus product. It has been proved that the dominance of relations of ownership or land use occurs under the influence of the principal features of the productive forces. This means that in modern conditions in Ukraine, the first priority should not be the implementation of land purchase and sale, but the introduction of a mechanism for implementing leasing relations that would optimally take into account the interests of land-owners, tenants and society, both in general and at the level of local communities.

Elements of scientific novelty. The regularities of land relations transformation have been justified under the influence of the development of productive forces. It has been determined that in the pre-industrial era, agricultural activities and social status of the subjects of land relations are characterized by property relations with the right of all powers - possession, use and disposal. And with the introduction of machine production and information technologies, land use has a decisive meaning, which can ensure a high level of development of the agricultural sector in conditions of introduction of regulatory standards and sufficient state support.

Practical significance. Determination of the legitimacy of transformation of land ownership relations concretizes the theoretical and methodological foundations of land relations. In particular, taking into account the established changes in the transformation of land ownership relations will provide a more complete scientific justification for the introduction of market turnover of agricultural land in Ukraine. Figs.: 1. Refs.: 36

Keywords: land ownership relations, transformation of land ownership relations, pre-industrial period, industrial and post-industrial society, land use, land relations subjects, landowners, tenants.

Sapych Vadym Ivanovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of economics, Sumy National Agrarian University (160, H. Kondratieva st., Sumy)
E-mail: sapichvadim@gmail.com

Сапич В.И. Трансформация отношений собственности на землю в аграрном секторе экономики

Цель статьи - обосновать закономерности трансформации отношений собственности на землю в аграрном секторе экономики на основе исследования эволюции земельных отношений.

Методика исследования. Используются методы: монографический, диалектический, научной абстракции, историко-логический, системно-структурный и статистические.

Результаты исследования. Установлено, что отношения собственности на землю следует рассматривать как развивающиеся на основе действия экономического закона соответствия производственных отношений характеру и уровню развития производительных сил. Показано, что отношения собственности на землю определяют социально-экономическое положение субъектов земельных отношений в обществе и мотивацию к труду, которые, в свою очередь, обуславливают производство и распределение прибавочного продукта. Доказано, что доминирование отношений собственности или землепользования происходит под влиянием принципиальных признаков производительных сил. Это означает, что в современных условиях в Украине первоочередным должен быть не переход к купле-продаже земли, а введение механизма реализации арендных отношений, который бы оптимально учитывал интересы собственников земли, арендаторов и общества как в целом, так и на уровне местных общин.

Элементы научной новизны. Обосновано закономерности трансформации земельных отношений под влиянием развития производительных сил. Определено, что в доиндустриальную эпоху сельскохозяйственная деятельность и социальный статус субъектов земельных отношений характеризуются отношениями собственности с правом всех правомочий - владения, пользования и распоряжения, а с введением машинного производства и информационных технологий определяющим является землепользование, которое может обеспечить высокий уровень развития аграрного сектора экономики в условиях введения регулирующих норм и достаточной поддержки со стороны государства.

Практическая значимость. Определение закономерностей трансформации отношений собственности на землю конкретизирует теоретико-методологические основы земельных отношений. В частности, взяты во внимание установленные изменения в трансформации отношений собственности на землю обеспечит необходимое научное обоснование введения в Украине рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения. Илл.: 1. Библиогр.: 36.

Ключевые слова: отношения собственности на землю, трансформация, доиндустриальный период, индустриальное и постиндустриальное общество, землепользование, субъекты земельных отношений, землевладельцы, арендаторы.

Сапич Вадим Иванович - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики, Сумской национальной аграрный университет (г. Сумы, ул. Герасима Кондратьева, 160)
E-mail: sapichvadim@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 28.02.2018 р.

Фахове рецензування: 02.03.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Сапич В. І. Трансформація відносин власності на землю в аграрному секторі економіки. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 51-59.

*